

11. Конституція України від 28 червня 1996 року // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (зі змінами, внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 19. – Ст. 583).

12. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник / за заг. ред. В. О. Ріяки. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К., 2006.

Наливайко Л. Р., Южека Р. С. Институт лоббизма: международный опыт и отечественная практика. Выявлены проблемные аспекты становления института лоббизма на территории Украины. Отмечено, что особенность сегодняшнего периода формирования института лоббизма в Украине заключается в интенсификации лоббистской деятельности на всех уровнях. Указано, что лоббирование предполагает существование конфликта интересов между различными общественными группами, создает значительные возможности для злоупотреблений.

Ключевые слова: избирательные фонды, групповые конфликты, лоббизм, парламент.

Nalyvayko L. R., Yuzheka R. S. Institute of lobbying: international experience and national practice. The article deals with problematic aspects of the institute of lobbying in Ukraine. The authors have disclosed the etymological origin of the term "lobby". There is a general description of the term "lobbying". They have considered international experience of election funds.

The authors have noted that the feature of the present period of formation of the institute of lobbying in Ukraine is to intensify lobbying activities at all levels. They have stated that lobbying presupposes the existence of a conflict of interest between different social groups, creates significant opportunities for abuse, but this phenomenon can not be avoided. They've listed two necessary conditions to become a full-fledged institution of lobbying, in particular, firstly, the diversity of interests in society that arises from its social differentiation, stratification. Secondly, a greater access to power on the basis of political pluralism, which is characteristic primarily for democratic regimes. They've indicated that the legalization of lobbying activity makes clear the relationship between business and government.

Key words: election funds, group conflicts, lobbying parliament.

Надійшла до редакції 10.02.2015

Баран С. О.

кандидат юридичних наук
(ВНЗ «Університет економіки
та права «КРОК», м. Київ)

УДК 347.51

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Надано загальну характеристику юридичної відповідальності, досліджено загально-теоретичні проблеми юридичної відповідальності в Україні. Проаналізовано ключові ознаки юридичної відповідальності та виокремлено її цілі.

Ключові слова: відповідальність, юридична відповідальність, ознаки юридичної відповідальності.

Постановка проблеми. Проблема юридичної відповідальності залишається однією з центральних попри те, що її дослідженню присвячено безліч праць правознавців. Її актуальність із часом набуває ще більшої гостроти, адже юридична відповідальність – це інститут, без забезпечення якого неможливе ефективне функціонування будь-якої правової системи.

За допомогою юридичної відповідальності встановлюються дієві механізми охорони і захисту суспільних відносин від неправомірних посягань шляхом покарання діянь, які порушують умови нормального розвитку суспільства, суперечать інтересам держави, суспільства в цілому і окремих індивідів. К. Маркс визначав відповідальність як засіб самозахисту суспільства проти порушення умов його існування. Розгляд юридичної відповідальності саме в цьому контексті дозволяє з'ясувати її роль і значення в системі забезпечення і гарантування прав і свобод особи, їх охорони і захисту від незаконних порушень.

Аналіз публікацій в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Ця проблематика досліджувалася у роботах як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема: І. Безклубого, С. Бобровник, Д. Липинського, О. Зайчука, Н. Оніщенко, В. Александрова, С. Тюріна, Н. Арисова та ін. Однак в умовах розбудови нашої держави як демократичної, соціальної та правової вона набуває особливого значення та вимагає новітніх досліджень.

Метою статті є спроба дослідження загальнотеоретичних проблем юридичної відповідальності в Україні. Для цього необхідно проаналізувати ключові ознаки юридичної відповідальності, розкрити її цілі.

Виклад основного матеріалу. В умовах значного ускладнення сучасного суспільного життя, підвищення впливу європейських та міжнародних стандартів прав людини на національні правові системи, посилення загроз для нормального існування людини, які викликані економічними, політичними, екологічними кризами, тероризмом тощо, взаємна відповідальність держави, особистості та інших суб'єктів суспільних відносин зростає.

Юридична відповідальність являє собою складне, багатопланове соціальне явище, яке включає філософські, правові, моральні та інші аспекти відповідальності. Відповідальність відображає об'єктивний характер взаємовідносин між особистістю, колективом, суспільством з точки зору свідомого здійснення пред'явлених до них вимог.

Переконливо доводить сучасна вітчизняна практика, що неспроможність держави забезпечити ефективну дію інституту юридичної відповідальності – своєчасно відновити порушені права громадян, примусити державні органи та їх посадових осіб до виконання своїх обов'язків, послідовно, незважаючи на посади, застосовувати до правопорушників відповідні заходи державного впливу – призводить до того, що вказане конституційне положення так і залишатиметься декларацією.

Будь-які заходи примусового впливу мають застосовувати в суворих межах закону відповідно до встановлених ним процедур. Ігнорування цих вимог неминуче призводить до беззаконня та свавілля, яке загрожує самому існуванню держави [1, с. 344].

Відповідальність – це категорія етики та права, що відображає особливе соціальне та морально-правове ставлення особи до суспільства, яке характеризується виконанням свого морального обов'язку та правових норм.

Будучи одним із видів соціальної відповідальності, юридична відповідальність має водночас ряд специфічних особливостей [2, с. 267].

Так, на відміну від інших видів соціальної відповідальності, застосування юридичної відповідальності регулюється нормами права. Її зміст визначається державою в особі компетентних органів влади і управління, в тому числі і військового. Вона полягає у застосуванні до правопорушника встановлених санкцій (заходів примусу), право застосовувати які надано тільки державним органам та посадовим особам у межах їх повноважень.

У вітчизняній літературі юридична відповідальність характеризується такими властивостями: зовнішнім характером; застосуванням тільки за здійсненні правопорушення; зв'язком із державним примусом у формах каральних і правовідновлювальних заходів; визначеністю у нормах права [3, с. 247].

Можна виділити ключові ознаки юридичної відповідальності.

1. Підставою відповідальності є правопорушення як конкретний факт поведінки, юридична кваліфікація якого вміщена у законі. Ознаки правопорушення та санкції, що визначають засоби примусу за його вчинення, не підлягають звужувальному чи розширювальному тлумаченню. У процесі застосування відповідальності повинно бути доведено, що особа, яка притягнута до відповідальності, вчинила правопорушення, ознаки якого вміщені у законі. Цей вид відповідальності не може бути застосований за наміри, вислови, погрози чи вчинення моральних проступків. Чіткість підстав відповідальності у правовій сфері забезпечує її реальність, справедливість та законність. Правопорушення не завдає шкоди нормам закону, які продовжують діяти, поширюючись на всіх суб'єктів. Воно завдає шкоди охоронюваним державою правам, свободам та законним інтересам суб'єктів суспільних відносин.

2. Наявність правової основи, яку складають правові норми. Саме вони характеризують поведінку як протиправну та у санкції вміщують вичерпний перелік видів відповідальності та засобів, що можуть бути застосовані до порушника. Вказана норма права вміщається у документі, який має форму нормативно-правового акта, що виходить від органу публічної влади.

3. Наявність визначеного суб'єкта – фізичної чи юридичної особи, що в силу вікового та психічного стану може власноруч відповідати за вчинене. Тому такий суб'єкт повинен володіти певними характеристиками, а вчинене правопорушення має пов'язуватися із наявністю вини, тобто психологічним ставленням до скоєного. Саме це і визначає можливість покладення відповідальності та впливає на її види і форму.

4. Юридична відповідальність спирається на державний примус та пов'язується із досягненням певної мети – перевиховання, покарання правопорушника та поновлення порушених прав. Державний примус є специфічним впливом на поведінку людей, заснованим на організованій силі. Особливістю такого примусу є націленість на примусове виконання норм права, нормати-

вна регламентованість його законом, наявність чітко встановлених меж та здійснення лише компетентними державними органами. Однак потрібно пам'ятати, що державний примус є більш широким поняттям, ніж юридична відповідальність, оскільки він може здійснюватися різними способами, не пов'язаними з відповідальністю (наприклад, митний огляд багажу, стягнення аліментів та ін.).

5. Метою відповідальності є охорона правопорядку, що здійснюється шляхом примусового поновлення порушених прав, припинення протиправного стану чи покарання правопорушника. Дієвість цього інституту забезпечує реальну можливість безперешкодного здійснення суб'єктивних прав та можливість досягнення правового результату правомірною поведінкою суб'єктів суспільних відносин. Своєчасне застосування відповідальності забезпечує можливість перевиховання правопорушника та реалізацію виховної функції у суспільстві.

6. Відображається у настанні певних негативних наслідків для правопорушника, що мають особистий, майновий, організаційний характер. Юридична відповідальність є підставою виникнення у суб'єкта, винного у скоєнні правопорушення, додаткового обов'язку зазнати певних втрат відповідно до санкції норми права та рішення правозастосовчого органу держави.

7. Наявність особливої процесуальної форми покладення та реалізації відповідальності. Вона має нормативне закріплення та виявляється у наявності певних стадій відповідальності, кожна з яких має певне значення, межі та відповідає певним вимогам. Основними з них є виникнення юридичної відповідальності, вияв правопорушення; офіційне визнання правопорушення як підстави відповідальності актом компетентного органу; реалізація юридичної відповідальності [4, с. 247].

Існують підходи до визначення поняття “юридична відповідальність”:

- 1) є видом державного примусу;
- 2) є обов'язком порушника зазнати негативних наслідків вчиненого ним правопорушення;
- 3) є специфічними правовими відносинами;
- 4) є покаранням за правопорушення;
- 5) є системою цивільно-правових засобів захисту цивільних прав та інтересів і здійснення карально-виховного впливу на правопорушників [1, с. 348].

Юридична відповідальність – це вид державного (державно-правового) примусу, який пов'язаний із позбавленням порушника благ особистого, організаційного або майнового характеру [5, с. 693].

Юридична відповідальність – різновид соціальної відповідальності, закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника пізнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать [6, с. 134].

Отже, юридична відповідальність – це визначені правом несприятливі наслідки, що настають для конкретної особи у зв'язку із вчиненням нею про-

типравного діяння.

Для правопорушника відповідальність полягає як в обов'язку відновлення порушеного права, так і несення кари за вчинене правопорушення. При цьому юридична відповідальність покликана і вплинути на свідомість правопорушника та інших осіб з метою утримання їх від вчинення протиправних вчинків у майбутньому.

Розрізняють позитивну (М. Строгович, В. Кудрявцев, П. Недбайло та інші) [7, с. 134] та ретроспективну (негативну) (О. Йоффе, І. Галаган та інші) [8, с. 134] юридичну відповідальність.

Позитивна юридична відповідальність – добросовісне виконання своїх обов'язків перед громадянським суспільством, правовою державою, колективом людей і окремою особою. Тобто передбачає суворе, досконале, ініціативне виконання своїх обов'язків або осмислення особою власного обов'язку перед суспільством.

Ретроспективна юридична відповідальність – специфічні правовідносини між державою і правопорушником, що характеризуються засудженням протиправного діяння і суб'єкта правопорушення, накладанням на правопорушника обов'язку зазнати позбавлення і несприятливих наслідків особистого, майнового та організаційного характеру за скоєне правопорушення.

Ознаки ретроспективної юридичної відповідальності:

- а) державно-правовий примус;
- б) негативна реакція держави на правопорушення і суб'єкта, винного в його скоєнні;
- в) обов'язок правопорушника зазнати несприятливих наслідків за його протиправну поведінку.

У ретроспективну (негативну) юридичну відповідальність включають: кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, дисциплінарну, матеріальну.

Р. Хачатуров і Р. Ягутян зазначають, що юридична відповідальність, як і всі інші види соціальної відповідальності, є двоєдиним явищем. Тобто відповідальність включає в себе не тільки еталон поведінки, закріплений у нормах права, і санкції за її порушення, а й реалізацію цього еталону у фактичній поведінці зі застосуванням відповідних заходів заохочення, а також оцінку наслідків такої реалізації [9, с. 43].

Юридична відповідальність має дві підстави: нормативну і фактичну. Під нормативною підставою юридичної відповідальності розуміються норми права, що встановлюють юридичну відповідальність. Під фактичною підставою розуміється конкретне правопорушення, тобто винне, протиправне діяння.

Конституція України містить положення про відповідальність особи, які мають принциповий характер. Так, наприклад, ст. 61 Основного Закону закріплює особистий характер відповідальності та заборону двічі притягати до відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Отже, на особу не може бути покладена відповідальність за дії інших осіб, вона відповідає лише за свою власну поведінку, а також інші особи не повинні відповідати за її вчинки.

Застосування засобів державного примусу завжди викликало значну увагу суспільства. Це пов'язано з тим, що відповідальність торкається інтересів різноманітних суб'єктів і соціальних груп; у цій сфері можливі помилки, які мають суттєве значення. Існують принципи, що характеризують відповідальність як самостійний засіб гарантування та відновлення прав і свобод людини.

Юридична відповідальність побудована на певних засадах, сформульованих у теорії права. Принципи юридичної відповідальності – це положення та ідеї, що мають законодавче закріплення та визначають самостійний і реальний характер відповідальності як засобу гарантування та охорони об'єктивного і суб'єктивного права та суспільного порядку.

Можна виділити такі принципи юридичної відповідальності: принцип справедливості, неможливості подвійного покарання, обов'язковості настання відповідальності за провину, законності, доцільності, індивідуального покарання та ін.

Основними цілями юридичної відповідальності є такі:

1. Забезпечення прав та свобод суб'єктів шляхом їх гарантування, охорони та відновлення.

2. Охорона та захист суспільного порядку шляхом запобігання правопорушенням та перевиховання правопорушників.

3. Захист правопорядку та виховання громадян шляхом створення умов для покарання винних осіб та їх перевиховання; здійснення правової пропаганди та визначення переваг правомірної поведінки.

4. Компенсація спричиненої порушенням шкоди та відновлення порушених суб'єктивних прав.

5. Запобігання скоєнню правопорушень у майбутньому [4, с. 142].

Суть юридичної відповідальності розглядають у вузькому і широкому розумінні.

Прихильники вузького розуміння юридичної відповідальності (М. Шаргородський, І. Самощенко, О. Іоффе, Л. Явич, В. Копейчиков, П. Рабінович, В. Котюк, В. Молдован, А. Колодій та ін.) пов'язують юридичну відповідальність із протиправною поведінкою, правопорушенням, що передбачає застосування державного примусу, покарання. Вони вважають, що юридична відповідальність складається лише з одного аспекту – ретроспективного. Правомірні дії суб'єктів у розуміння відповідальності не входять. Ця позиція визначає ретроспективний (негативний) аспект юридичної відповідальності.

Прихильники широкого розуміння юридичної відповідальності (Р. Косолапов, С. Лисенков, В. Марков, М. Матузов, П. Недбайло, Н. Слободчикова, О. Скакун, С. Гусарев, О. Слюсаренко, А. Олійник та ін.) розглядають її не тільки як наслідок негативного явища, реакцію держави на скоєний делікт, а як явище позитивне, що передбачає свідоме, відповідальне ставлення індивідів до своїх вчинків і виключає порушення правових приписів.

Багато вчених-фахівців обстоюють ідею щодо конструювання юридичної відповідальності у широкому плані, яка виходить за межі розгляду її тільки як наслідку правопорушення.

Підстави юридичної відповідальності – сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою (притягнення до відповідальності) і об'єктивно необхідною (настання відповідальності) [10, с. 136].

Підставами юридичної відповідальності є: наявність правової норми, що передбачає склад правопорушення; юридичний факт – скоєння самого правопорушення; наявність правозастосовного акта, що набрав чинності.

До підстав звільнення від юридичної відповідальності належать: необхідна оборона; затримання, крайня необхідність; фізичний примус, виконання наказу, а також у певних випадках виконання обов'язків військової служби.

Так, не є правопорушенням "заподіяння шкоди особі у стані необхідної оборони, тобто при захисті особи або обороні інших осіб, охоронюваних законом інтересів суспільства чи держави від суспільно небезпечного посягання" [11, с. 40].

Право на необхідну оборону мають у рівній мірі всі особи, незалежно від їх професійної чи іншої спеціальної підготовки та службового становища. Це право належить особі, незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб або органів влади.

Виключається юридична відповідальність і при заподіянні шкоди особі, яка вчинила злочин, при її затриманні для доставлення до органів внутрішніх справ і припинення можливості здійснення нею нових злочинів, якщо іншими засобами затримати таку особу не представлялося можливим і при цьому не було допущено перевищення необхідних для цього заходів. Перевищенням заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила злочин, визнається їх явна невідповідність характеру і ступеню суспільної небезпеки скоєного затримуваною особою злочину і обставинам затримання, коли особі без необхідності заподіюється явно надмірна, не викликана обстановкою шкода. Таке перевищення тягне за собою кримінальну відповідальність лише у випадках умисного заподіяння шкоди.

Виключає юридичну відповідальність при заподіянні шкоди охоронюваним законом інтересам фізичний примус, якщо внаслідок такого примусу особа не могла керувати своїми діями (бездіяльністю).

Юридична відповідальність поділяється на види: дисциплінарна – здійснюється у формі накладення дисциплінарних стягнень внаслідок порушення порядку підлеглості, у відповідності з дисциплінарними статутами та положеннями тощо; адміністративна – накладається за адміністративні правопорушення і передбачає штрафи, втрати спеціальних прав та ін.; матеріальна відповідальність – настає за матеріальну шкоду, заподіяну державі; цивільна відповідальність – має місце за порушення обов'язків, що зазначені у договорах, інших угодах, а також у випадку заподіяння шкоди здоров'ю чи майну особи; кримінальна відповідальність настає за скоєння злочинів та застосовується тільки в судовому порядку.

Висновки. Отже, одним з основних засобів забезпечення правомірної поведінки та боротьби з правопорушеннями є юридична відповідальність. Юридична відповідальність – це усвідомлення суб'єктом права своїх дій у процесі

реалізації наданих прав і покладених на нього обов'язків, вольового рішення діяти і власне поведінки (дії чи бездіяльності), що відповідає вимогам закону, можливість зазнавання певних обмежень у разі порушення норм права (ретроспективна відповідальність). Головною метою юридичної відповідальності є зміцнення законності та захист порушених прав і свобод громадян.

Бібліографічні посилання

1. Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія : монографія / І. Безклубий, С. Бобровник, І. Гриценко та ін. ; за заг. ред. І. Безклубого. – К., 2014.
2. Философский словарь / ред. И.Т. Фролова. – 4-е изд. – М., 1981.
3. Загальна теорія держави і права : навч. посібник / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенко та ін.; за заг. ред. С.Л. Лисенка, В.В. Копейчикова. – К., 2002.
4. *Зайчук О.В.* Теорія держави і права: Академічний курс : підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К., 2006.
5. *Скакун О.Ф.* Теория государства и права: Энциклопедический курс : ученик / О.Ф.Скакун. – Х., 2005.
6. *Рабінович П.М.* Основи загальної теорії права та держави / П.М. Рабінович. – 6-те вид. – Х., 2002.
7. *Строгович М.С.* Сущность юридической ответственности / М.С. Строгович // Советское государство и право. – 1979. – № 5. – С. 72–78.
8. *Иоффе О.С.* Вопросы теории права / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский. – М., 1961.
9. *Венедиктов В.С.* Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве / В.С. Венедиктов. – Х., 1996.
10. *Скакун О.Ф.* Теорія права і держави : підручник. – К., 2009.
11. *Борисенко В.* Особливості кримінальної відповідальності військовослужбовців / В. Борисенко. – РЮ. – 2000. – № 2. – С. 40–42.

Баран С. А. Общетеоретические трудности юридической ответственности. Дана общая характеристика юридической ответственности, исследованы общетеоретические проблемы юридической ответственности в Украине. Проанализированы ключевые признаки юридической ответственности и выделены ее цели.

Ключевые слова: *ответственность, юридическая ответственность, признаки юридической ответственности.*

Baran S. O. General theoretical issues of legal responsibility in Ukraine. The article deals with the general characteristic of legal responsibility, general theoretical problems of legal responsibility in Ukraine are studied. The relevance of the problem becomes even more acute over time, because the legal responsibility is institution, without ensuring which the effective functioning of any legal system is not possible.

Key features of legal liability are analyzed, namely: the offence as specific fact of behavior (legal qualification of which is contained in the law) is the basis of responsibility; the presence of legal basis consisting legal standards; the presence of a certain subject; it is based on the state coercion and linked to the achievement of a certain purpose – rehabilitation, punishment of the offender and renewal of violated rights; the purpose of the responsibility is protection of legal order; it is reflected in the occurrence of certain negative consequences for the offender with personal, property, organizational nature; the presence of special procedural form and laying on and implementation of responsibility.

One of the main means of ensuring lawful behavior and fight against violations is a legal responsibility.

Keywords: *responsibility, legal liability, signs legal liability.*

Надійшла до редакції 18.06.2015